

RENATA KNAP

TENDENCJE ROZWOJU ŚWIATOWEGO HANDLU RYBAMI I PRODUKTAMI RYBNYMI W OKRESIE POWOJENNYM

Streszczenie: Do najważniejszych zmian w funkcjonowaniu światowej gospodarki rybnej w okresie powojennym zalicza się zmianę regulacji międzynarodowego prawa morza. Celem artykułu jest określenie tendencji rozwoju światowego handlu rybami i produktami rybnymi w okresie powojennym oraz próba identyfikacji wpływu nowych regulacji prawa morza na ukazane kierunki rozwoju handlu rybnego. Z przeprowadzonych analiz wynika, że w okresie 1977–1999 zaszły istotne zmiany w dynamice i strukturze geograficznej światowego handlu artykułami rybnymi, będące skutkiem nowych regulacji prawa morza. Wpływ tych regulacji na tendencje rozwoju międzynarodowych obrotów produktami rybnymi w latach 2000–2011 uległ natomiast znacznemu osłabieniu.

Słowa kluczowe: handel światowy, ryby i produkty rybne, międzynarodowe prawo morza.

1. WSTĘP

W rozwoju światowej gospodarki rybnej w okresie powojennym przełomowe znaczenie przypisuje się wprowadzeniu w drugiej połowie lat 70. XX wieku nowych zasad użytkowania morza. Nowe regulacje prawa morza, uznające prawo państw nadbrzeżnych do ustanawiania 200-milowych wyłącznych stref ekonomicznych, oznaczały w praktyce likwidację na tych obszarach tradycyjnej zasady wolności mórz i zastąpienie jej suwerennym prawem tych państw do eksploatacji i ochrony żywych zasobów morza¹. W efekcie powszechnego wprowadzenia wyłącznych stref ekonomicznych kraje nadbrzeżne zostały

¹ Na tych obszarach znajdowały się najbogatsze łowiska, z których pochodziło ponad 90% światowych połowów morskich. Zastosowanie reguły 200 mil było więc równoznaczne z zawłaszczeniem przez państwa nadbrzeżne prawie wszystkich konwencjonalnych gatunków ryb i innych organizmów wodnych. Por. A. Straburzyński, *Uprawnienia państw nadbrzeżnych w dziedzinie eksploatacji zasobów morza*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1980, s. 197–200.

wyposażone w drugiej połowie lat 70. ubiegłego wieku w zasoby naturalne rybołówstwa i uzyskały przewagę nad krajami, które dostępu do tych zasobów zostały pozbawione (lub miały mniejsze). Nowe regulacje prawa morza zmieniły zatem możliwości produkcyjne krajów i układ przewag komparatywnych między krajami, a tym samym, zgodnie z teorią handlu międzynarodowego, powinny doprowadzić do przekształceń w światowym handlu rybami i produktami rybnymi.

Celem artykułu jest określenie tendencji rozwoju światowego handlu rybami i produktami rybnymi w okresie powojennym oraz próba identyfikacji wpływu nowych regulacji prawa morza na ukazane kierunki rozwoju handlu rybnego.

W pierwszej części artykułu przedstawiono wyniki analizy zmian w rozmiarach i dynamice międzynarodowych obrotów artykułami rybnymi z uwzględnieniem tendencji cen światowego rynku rybnego, w drugiej zaprezentowano przekształcenia w strukturze geograficznej światowego handlu rybami i produktami rybnymi, natomiast w trzeciej podjęto próbę określenia roli nowych regulacji w rozwoju światowego handlu rybnego. Wnioski dotyczące oddziaływania zmian w prawie morza na ukazane tendencje rozwoju międzynarodowego handlu rybnego zawarto w podsumowaniu.

Badaniami starano się objąć cały okres powojenny, skoncentrowano się jednak na latach 1961–2011. Za lata 1945–1960 nie ma bowiem kompletnych i wszechstronnych danych o światowym handlu rybami i produktami rybnymi. Najnowsze dane statystyczne dostępne na etapie kończenia artykułu dotyczyły natomiast 2011 roku.

Rozważania oparto na studiach literatury z zakresu światowej gospodarki rybnej oraz międzynarodowych stosunków ekonomicznych. Analizy empiryczne przeprowadzono na podstawie materiałów statystycznych FAO oraz UNCTAD. W opracowaniu wykorzystano także wyniki wcześniejszych, wieloletnich badań autorki opublikowanych w monografii habilitacyjnej².

2. ROZMIARY I DYNAMIKA OBROTÓW

Rosnącemu popytowi na artykuły rybne i zwiększającym się możliwościom produkcyjnym światowego rybołówstwa towarzyszył w okresie powojennym dynamiczny wzrost wolumenu oraz wartości międzynarodowych obrotów rybami i produktami rybnymi. Wolumen światowego eksportu artykułów rybnych zwiększył się z 4,4 mln t w 1961 roku do 34,8 mln t w 2011 roku, czyli blisko ośmiokrotnie. Wartość eksportu wzrosła natomiast w okresie 1961–2011 z 1,3 mld USD do 129,4 mld USD, czyli aż prawie 100-krotnie (por. tab.1).

² R. Knap, *Światowy handel rybami i produktami rybnymi. Teoretyczne przesłanki i realne uwarunkowana w świetle teorii handlu międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.

Tabela 1. Wolumen i wartość światowych obrotów produktami rybnymi w latach 1961–2011

Lata	Eksport		Import	
	wolumen (mln t)	wartość* (mld USD)	wolumen (mln t)	wartość** (mld USD)
1961	4,4	1,3	4,4	1,3
1965	6,3	2,0	6,0	2,1
1970	7,6	3,0	7,3	3,3
1975	7,6	6,3	7,6	6,9
1980	10,4	15,4	9,9	16,2
1985	13,8	17,0	13,2	18,8
1990	16,9	35,1	17,3	39,7
1995	22,3	51,8	22,0	56,4
2000	25,9	56,2	26,2	60,5
2005	30,8	78,7	32,1	83,0
2009	32,3	96,5	33,5	100,5
2010	33,9	110,6	34,6	111,8
2011	34,8	129,4	35,4	130,6

* W cenach bieżących, na bazie *fob* (ceny obejmują wartość transakcyjną towarów oraz wartość usług świadczonych w celu dostarczenia towarów do granicy kraju eksportera).

** W cenach bieżących, na bazie *cif* (ceny obejmują wartość transakcyjną towarów oraz wartość usług świadczonych w celu dostarczenia towarów do granicy kraju importera).

Źródło: *FishStatJ*, <http://www.fao.org/fishery/statistics/software/fishstatj/en> [20.05.2015].

W całym analizowanym okresie wolumen światowego eksportu wykazywał wyższe tempo wzrostu niż światowa produkcja artykułów rybnych. W efekcie wskaźnik umiędzynarodowienia produkcji w światowej gospodarce rybnej, czyli relacji wolumenu eksportu produktów rybnych do produkcji światowego rybołówstwa zwiększył się z około 28% w 1961 roku do 36,8% w 2011 roku³. W całym badanym okresie odsetek globalnej produkcji rybołówstwa trafiającej na międzynarodowy rynek był niezwykle wysoki, przewyższał bowiem znacznie udział produkcji w handlu wszystkich pozostałych grup produktów żywnościowych, z wyjątkiem używek⁴.

Dynamika wartości eksportu produktów rybnych przewyższała dynamikę jego wolumenu ze względu na wzrost cen towarów rybnych w handlu światowym. Było to szczególnie widoczne w latach 70. XX wieku, kiedy wartość eksportu wzrosła blisko pięciokrotnie, podczas gdy jego wolumen zwiększył się tylko

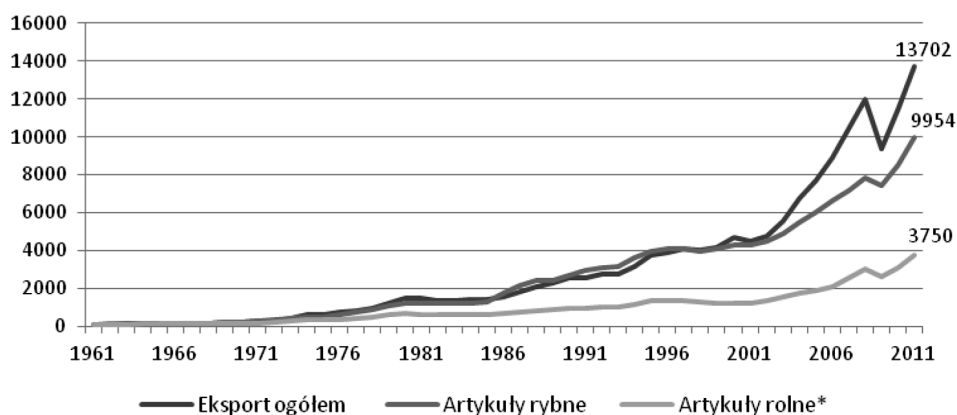
³ Por. *FAO Yearbook of Fishery Statistics 1963*, FAO, Rome 1965; *FAO Yearbook. Fishery and Aquaculture Statistics 2012*, FAO, Rome 2014, s. 43.

⁴ W 2011 r. wskaźnik ten dla zbóż, mięsa, warzyw i owoców wynosił odpowiednio 13,5%; 14,1%; 6,6 i 19,2%. Obliczenia własne na podstawie *FAOSTAT*, <http://faostat3.fao.org/home/E> [20.05.2015].

o około 30% (por. tab.1). W następnych dekadach dynamika wartości eksportu uległa spowolnieniu, ale nadal była wyższa od tempa wzrostu jego wolumenu, co świadczy o utrzymywaniu się rosnącej tendencji cen artykułów rybnych w obrocie międzynarodowym. Z analizy kształtowania się średniej jednostkowej wartości produktów rybnych w światowym eksporcie (*unit value*) wynika, że średnia cena nominalna tych artykułów wzrosła w latach 1961–2011 z około 284 USD do około 3717 za tonę, czyli ponad 13-krotnie⁵.

Z porównania tempa wzrostu wartości eksportu produktów rybnych ze wskaźnikami dynamiki wartości eksportu surowców rolnych i żywności (artykułów rolnych) oraz eksportu światowego ogółem wynika, że tempo wzrostu wartości międzynarodowych obrotów rybami i produktami rybnymi przewyższało w analizowanym okresie dynamikę eksportu artykułów rolnych ogółem (do których zalicza się ryby i produkty rybne w statystykach handlu międzynarodowego), kształtując się do 2000 roku na bardzo zbliżonym poziomie do dynamiki całkowitego światowego eksportu (por. rys. 1).

Rysunek 1. Dynamika wartości eksportu artykułów rybnych, artykułów rolnych i eksportu światowego ogółem w latach 1961–2011 (1961 = 100; %)

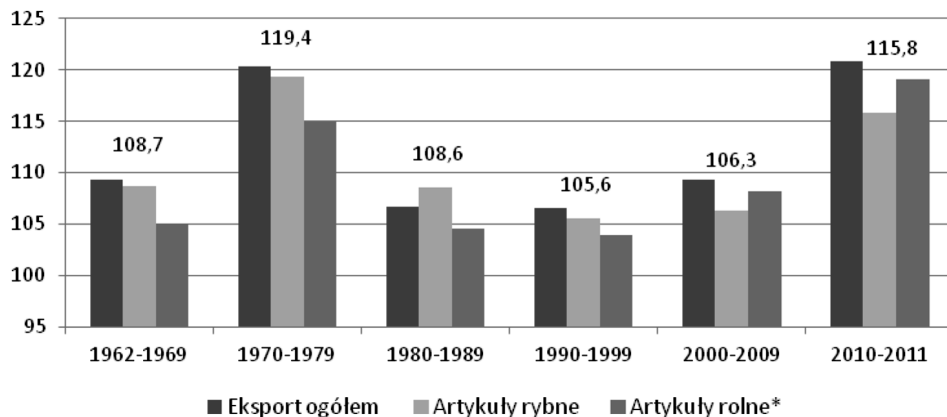

* Żywność i surowce rolne (w tym ryby i produkty rybne).

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx> [25.05.2015].

Na podstawie analizy kształtowania się wskaźników średniorocznej dynamiki eksportu artykułów rybnych w poszczególnych dekadach można stwierdzić, że w okresie 1961–2000 należały one do najbardziej dynamicznych pozycji nie tylko w handlu artykułami rolnymi, ale też w handlu światowym ogółem. Średnioroczne tempo wzrostu wywozu artykułów rybnych przewyższało bowiem w niektórych latach tego okresu nawet średnioroczną dynamikę całkowitego eksportu (por. rys. 2).

⁵ Obliczenia własne na podstawie tabeli 1.

Rysunek 2. Średnioroczna dynamika wartości światowego eksportu artykułów rybnych, artykułów rolnych i eksportu światowego ogółem w okresie 1961–2011 (%)

*Żywność i surowce rolne (w tym ryby i produkty rybne).

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, dz. cyt.

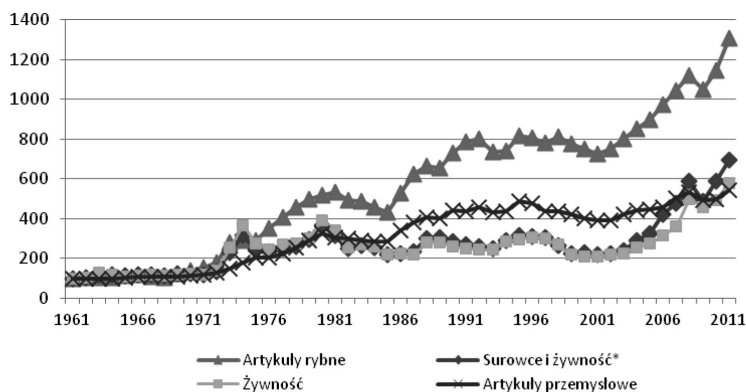
W efekcie ukazanych tendencji udział produktów rybnych w całkowitym światowym eksporcie kształtował się w latach 1961–2000 na dość stabilnym poziomie 0,7–1,1%, podczas gdy udział surowców rolnych i żywności w eksporcie całkowitym obniżył się z 33,3% do zaledwie 8,7%. Tymczasem udział artykułów rybnych w eksporcie artykułów rolnych ogółem wzrósł z 2,9% w 1961 roku do 10,1% w 2000 roku (por. rys. 4).

W tym kontekście na uwagę zasługują tendencje cen światowego rynku rybnego w latach 1961–2000, szczególnie w porównaniu do zmian cen w handlu światowym ogółem, a zwłaszcza w handlu artykułami podstawowymi, do których zalicza się produkty rybne. Na podstawie porównania kształtowania się nominalnych cen eksportowych artykułów rybnych z tempem wzrostu bieżących cen artykułów żywnościowych i surowców ogółem (z wyłączeniem ropy naftowej) można stwierdzić, że do połowy lat 70. XX wieku dynamika cen eksportowych tych produktów nie wykazywała większych odchyśleń od tempa wzrostu cen żywności i surowców. W latach 60. XX wieku ceny obu grup towarów były względnie stabilne, podobnie jak ceny wyrobów przetworzonych i handlu światowego ogółem. W następnym dziesięcioleciu ceny żywności i produktów rybnych charakteryzowała bardzo wysoka dynamika wzrostu, wyraźnie przewyższająca tempo wzrostu cen dóbr przetworzonych⁶. Od 1976 roku indeks cen produktów rybnych był znacznie wyższy od dynamiki cen żywności ogółem. W latach 80. i 90. XX wieku średnie ceny eksportowe artykułów rybnych nadal wykazywały bardzo dynamiczny wzrost, podczas gdy ceny eksportowe żywności charaktery-

⁶ Notowano wówczas bardzo silną inflację o charakterze międzynarodowym, a jednocześnie był to etap określany mianem „kryzysu paliwowego, surowcowego i żywnościowego”. Por. J. Dudziński, *Rola czynnika pieniężnego w wyznaczaniu tendencji cen handlu międzynarodowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2006, nr 417, s. 11.

zowała tendencja spadkowa. Tempo wzrostu cen w eksporcie produktów rybnych było wyższe nie tylko od dynamiki wzrostu cen żywności ogółem, ale również od wskaźnika średnich cen łącznego światowego eksportu, a nawet tempa wzrostu cen wyrobów przemysłowych (por. rys. 3).

Rysunek 3. Wskaźniki dynamiki średnich cen eksportowych artykułów rybnych (unit value) na tle wskaźników dynamiki cen w eksporcie światowym wybranych grup produktów (wskaźniki ONZ) w latach 1961–2011 (ceny bieżące; 1961=100; %)

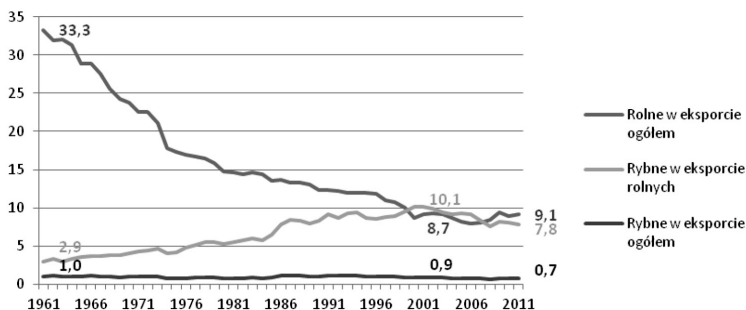

* Z wyłączeniem ropy naftowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, dz. cyt., *UNCTAD Commodity Price Bulletin*, <http://stats.unctad.org.prices> [10.11.2011].

Od roku 2000 zarysowała się w eksporcie artykułów rybnych nowa tendencja. W okresie 2000–2011 wzrost eksportu tych produktów był znacznie wolniejszy niż eksportu ogółem, a średnioroczne tempo wzrostu jego wartości kształtowało się po raz pierwszy na niższym poziomie niż średnioroczna dynamika eksportu artykułów rolnych ogółem (por. rys 2). Udział produktów rybnych w eksporcie światowym obniżył się z 0,9% w 2000 roku do 0,7% w 2011 roku, a w eksporcie artykułów rolnych ogółem odpowiednio z 10,1% do 7,8% (por. rys. 4).

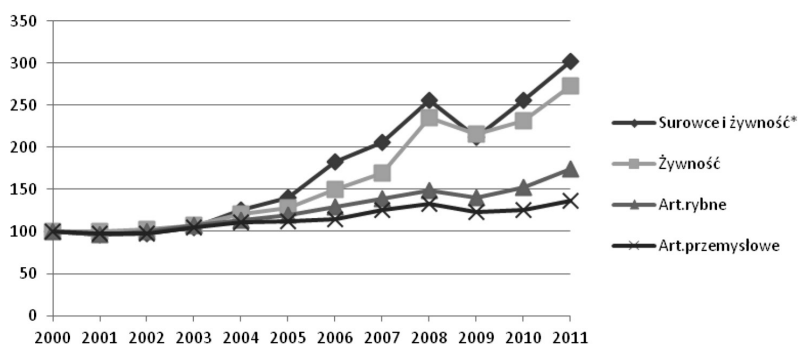
Rysunek 4. Udział artykułów rolnych i artykułów rybnych w eksporcie światowym oraz udział artykułów rybnych w eksporcie artykułów rolnych w okresie 1961–2011 (ujęcie wartościowe; %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, dz. cyt.

Zmiany te były efektem nowych zjawisk, które wystąpiły w światowej gospodarce w pierwszej dekadzie XXI wieku. Polegały one między innymi na wzroście światowego popytu na produkty podstawowe, w tym żywność i surowce rolne, który spowodował silną zwyżkę cen tych dóbr w handlu międzynarodowym⁷. Gwałtowny wzrost cen był główną przyczyną ukazanej wysokiej dynamiki wartości światowego eksportu artykułów podstawowych i zmniejszenia się udziału produktów rybnych w handlu rolnym i handlu światowym ogółem. Ceny artykułów rybnych (podobnie jak ceny dóbr przemysłowych) wykazywały bowiem w okresie 2000–2011 niższe tempo wzrostu niż ceny produktów podstawowych i artykułów rolnych ogółem (por. rys. 5).

Rysunek 5. Wskaźniki dynamiki średnich cen eksportowych artykułów rybnych (unit value) na tle wskaźników dynamiki cen w eksporcie światowym wybranych grup produktów (wskaźniki ONZ) w latach 2000–2011 (ceny bieżące; 2000=100)

* Z wyłączeniem ropy naftowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, dz. cyt.

Wzrostowa tendencja cen surowców i żywności nasiliła się na początku 2008 roku, po czym w drugiej połowie 2008 roku nastąpiła gwałtowna obniżka cen produktów podstawowych. Głównym czynnikiem odwrócenia trendu cen był spadek globalnego popytu wywołany początkowo spowolnieniem wzrostu gospodarczego, a następnie recesją w krajach wysoko rozwiniętych. Wybuch kryzysu finansowego w USA i jego rozprzestrzenienie się na inne kraje to najważniejsze, nowe determinanty zjawisk występujących w handlu światowym, w tym w handlu

⁷ Wzrost popytu wynikał z dobrej koniunktury światowej, przede wszystkim w krajach azjatyckich (Chinach i Indiach), a w warunkach zbyt wolnej reakcji podaży i niskiego poziomu zapasów wielu dóbr podstawowych (w szczególności paliw, metali i zbóż) spowodował silną zwyżkę cen tych dóbr w handlu światowym. Ważnym czynnikiem zwiększającym popyt na niektóre artykuły rolne – i ich ceny – było też rosnące zapotrzebowanie na biopaliwa. Do zwyżki cen surowców i żywności przyczyniły się także deprecjacja waluty amerykańskiej oraz niestabilność rynku finansowego. Szerzej zob. *Recent Commodity Market Developments, Trends and Challenges*, UNCTAD, Geneva 2009, s. 4–5; E. Daszkowska, *The Reasons And Perceptible Effects of the Food Crisis in the First Decade of the 21th Century. Activities Taken by the European Union and the World Bank Aimed at Stabilizing the Situation*, „*Journal of Agrobusiness and Rural Development*” 2008, vol. 4(10), s. 2–4.

rybnym, od połowy 2008 roku. W 2009 roku nastąpiło załamanie dynamiki światowych obrotów produktami rybnymi, a nawet bezwzględny spadek ich wartości (o 5,6% w stosunku do roku poprzedniego, podczas gdy wartość eksportu światowego obniżyła się o 21,7%, a eksportu artykułów rolnych ogółem – o 12,1%). Spadek ten był właśnie skutkiem kryzysu i zmniejszenia się popytu w krajach wysoko rozwiniętych, głównie w USA, Unii Europejskiej i Japonii, będących największymi rynkami importowymi artykułów rybnych. W końcu 2009 roku wystąpiły jednak oznaki ożywienia popytu i wzrost cen produktów rybnych na światowym rynku. W latach 2010 i 2011 wartość eksportu artykułów rybnych ponownie charakteryzowała tendencja rosnąca, jednak wykazywała niższe tempo wzrostu niż eksport artykułów rolnych i eksport światowy ogółem (por. rys. 2).

3. STRUKTURA GEOGRAFICZNA OBROTÓW

Przechodząc do analizy struktury geograficznej światowych obrotów rybami i produktami rybnymi w układzie poszczególnych krajów należy zwrócić uwagę na zmniejszający się stopień koncentracji eksportu i importu. Na początku badanego okresu na dziesięciu największych eksporterów przypadało blisko 70% całkowitego światowego eksportu, a zakupy dziesięciu największych światowych importerów stanowiły ponad 71% całkowitego importu. W roku 2011 łączny udział dziesięciu największych eksporterów w eksporcie ogółem obniżył się do 52,3%, a odsetek całkowitego importu przypadający na dziesięciu największych importerów wyniósł 61,2% (por. tab. 2).

Tabela 2. Struktura światowego eksportu i importu artykułów rybnych według krajów w latach 1961 i 2011 (% wartości)

Eksport				Import			
1961		2011		1961		2011	
Japonia	14,2	Chiny	13,1	USA	27,4	USA	13,8
Norwegia	11,2	Norwegia	7,3	W. Brytania	13,3	Japonia	13,4
Kanada	10,3	Tajlandia	6,3	Niemcy	8,7	Chiny	7,1
Peru	5,7	Wietnam	4,8	Francja	6,0	Hiszpania	5,5
Dania	5,3	USA	4,5	Włochy	5,3	Francja	5,2
Islandia	5,2	Chile	3,5	Holandia	3,5	Włochy	4,6
RPA	5,2	Dania	3,5	Szwecja	2,4	Niemcy	4,4
ZSSR	4,3	Kanada	3,3	Australia	1,8	W. Brytania	4,2
Holandia	3,9	Hiszpania	3,2	Nigeria	1,8	Korea Płd.	3,1
Meksyk	3,7	Holandia	2,8	Dania	1,5	Szwecja	3,1
Portugalia	3,6	Indie	2,7	Kanada	1,5	Hongkong	2,7
Niemcy	2,3	Rosja	2,5	Szwajcaria	1,4	Dania	2,6
USA	2,2	Indonezja	2,5	Singapur	1,3	Holandia	2,3
Maroko	2,2	Peru	2,4	Brazylia	1,2	Tajlandia	2,2
Hiszpania	1,8	Niemcy	2,2	Japonia	1,2	Rosja	2,0

c.d. Tabela 2.

Eksport				Import			
1961		2011		1961		2011	
W. Brytania	1,6	Szwecja	2,2	Filipiny	1,2	Kanada	2,0
Francja	1,5	W. Brytania	2,2	ZSSR	1,2	Belgia	1,9
Szwecja	1,4	Ekwador	1,9	Chiny	1,2	Nigeria	1,8
Wyspy Owcze	1,1	Tajwan	1,7	Sri Lanka	1,1	Portugalia	1,1
Jugosławia	0,9	Islandia	1,7	Czechosłowacja	1,1	Polska	1,1
Razem 1–20	87,6	Razem 1–20	74,3	Razem 1–20	84,1	Razem 1–20	81,4
Pozostałe	12,4	Pozostałe	25,7	Pozostałe	15,9	Pozostałe	18,6
Świat	100,0	Świat	100,0	Świat	100,0	Świat	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

W całym badanym okresie lista największych światowych eksporterów artykułów rybnych pokrywała się częściowo z wykazem największych światowych importerów artykułów rybnych (por. tab. 2). Spośród krajów rozwiniętych gospodarczo do największych eksporterów netto ryb i produktów rybnych należały w całym analizowanym okresie Norwegia, Kanada, Dania i Islandia. Z krajów rozwijających się trwale nadwyżkowe były: Peru, Chile, Argentyna, Indie, Bangladesz i Wietnam. Czołowymi importerami netto, o niezmiennie ujemnym bilansie handlu produktami rybnymi w latach 1961–2011, pozostawały natomiast USA, Wielka Brytania, Niemcy, Włochy, Francja, Szwajcaria i Austria (por. tab. 3).

Tabela 3. Najwięksi eksporterzy netto i importerzy netto artykułów rybnych w latach 1961 i 2011

Eksporterzy netto				Importerzy netto			
1961		2011		1961		2011	
kraje	saldo (mln \$)	kraje	saldo (mln \$)	kraje	saldo (mln \$)	kraje	saldo (mln \$)
Japonia	162	Chiny	9372	USA	-333	Japonia	-15508
Norwegia	131	Norwegia	8130	W. Brytania	-155	USA	-11638
Kanada	110	Wietnam	5534	Niemcy	-86	Włochy	-5445
Peru	71	Tajlandia	5405	Włochy	-68	Francja	-4854
Islandia	65	Chile	4122	Francja	-60	Hongkong	-3454
RPA	62	Indie	3422	Nigeria	-23	Hiszpania	-3118
Dania	47	Peru	3001	Szwajcaria	-18	Niemcy	-2628
Meksyk	44	Indonezja	2786	Filipiny	-16	Nigeria	-1957
ZSSR	38	Ekwador	2193	Australia	-15	Korea Płd.	-1927
Portugalia	36	Islandia	2081	Sri Lanka	-14	W. Brytania	-1481
Maroko	28	Kanada	1538	Czechosłowacja	-14	Brazylia	-1021
Hiszpania	16	Argentyna	1311	Szwecja	-14	Belgia	-1014
Wyspy Owcze	14	Maroko	1282	Brazylia	-13	Portugalia	-946
Angola	8	Tajwan	1213	Ghana	-13	Szwecja	-771
Bangladesz	7	Dania	1166	Austria	-12	Szwajcaria	-746

c.d. Tabela 3.

Eksporterzy netto				Importerzy netto			
1961		2011		1961		2011	
kraje	saldo (mln \$)	kraje	saldo (mln \$)	kraje	saldo (mln \$)	kraje	saldo (mln \$)
Jugosławia	7	Nowa Zelandia	1063	Kongo	-9	Singapur	-739
Chile	6	Wyspy Owcze	817	Singapur	-9	Ukraina	-606
Salwador	6	Namibia	724	Grecja	-9	Egipt	-507
Korea Płd.	5	Rosja	577	Jamajka	-7	Australia	-482
Pakistan	5	Bangladesz	565	Malezja	-6	Austria	-460

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

Analizując kształtowanie się salda wymiany produktami rybnymi poszczególnych krajów, należy zwrócić uwagę na zjawisko diametralnej zmiany roli odgrywanej na światowym rynku rybnym przez wiele państw o istotnym znaczeniu w obrotach tymi artykułami. Spektakularnym przykładem jest Japonia, która z największego światowego eksportera netto przekształciła się w badanym okresie w największego na świecie importera netto produktów rybnych. Podobna zmiana wystąpiła również w przypadku Portugalii, Hiszpanii i Korei Południowej. Odwrotna tendencja charakteryzowała natomiast handel takich krajów, jak Filipiny, Indonezja, Tajlandia, Malezja, Sri Lanka i Meksyk, a także Australii i małych wyspiarskich krajów rozwijających się (por. tab. 3).

W całym okresie powojennym do najważniejszych rejonów geograficznych w światowych obrotach artykułami rybnymi należały Europa, Azja i Ameryka Północna. Na te trzy obszary przypadało łącznie w latach 1961–2011 74–84% światowego eksportu i 89–96% wartości światowego importu (por. tab. 4).

Tabela 4. Struktura światowego eksportu i importu artykułów rybnych według kontynentów w latach 1961 i 2011

Kontynenty	Eksport				Import			
	1961		2011		1961		2011	
	mln \$	%	mln \$	%	mln \$	%	mln \$	%
Afryka	122,0	9,7	5148,7	4,0	77,9	5,9	5384,0	4,1
Ameryka Płn.	226,5	18,1	12652,5	9,8	410,0	31,1	21576,3	16,5
Ameryka Płd.	89,8	7,2	12622,5	9,8	23,4	1,8	2792,5	2,1
Azja	239,8	19,1	49763,4	38,4	117,8	8,9	42852,8	32,8
Europa	510,5	40,7	46388,9	35,8	645,7	49,0	56136,9	43,0
Oceania	11,7	0,9	2852,8	2,2	27,3	2,1	1850,4	1,4
ZSRR*	53,4	4,3	-	-	16,0	1,2	-	-
Świat ogółem	1253,7	100,0	129428,7	100,0	1318,1	100,0	130593,0	100,0

* ZSRR przed rozpadem w 1992 roku wyszczególniano w statystykach FAO oddzielnie (ze względu na jego położenie na dwóch kontynentach).

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

Przekształcenia w strukturze geograficznej światowego eksportu w układzie głównych rejonów geograficznych polegały przede wszystkim na zmniejszeniu się dominacji kontynentu europejskiego i spadkowej tendencji udziału Ameryki Północnej oraz wzroście znaczenia krajów azjatyckich. Struktura światowego importu artykułów rybnych w układzie rejonów geograficznych była zbliżona do struktury eksportu, a kierunki zmian ich udziałów były zbliżone do tendencji charakteryzujących przekształcenia w strukturze światowego eksportu (por. tab. 4).

Rozpatrując strukturę światowego handlu artykułami rybnymi w układzie regionów ekonomicznych, należy szczególnie podkreślić bardzo dynamiczny wzrost wolumenu i wartości eksportu krajów rozwijających się. W całym badanym okresie tempo wzrostu eksportu krajów rozwijających się w obu ujęciach znacznie przewyższało dynamikę wywozu krajów rozwiniętych gospodarczo. Wolumen eksportu krajów rozwijających zwiększył się w latach 1961–2011 ponad 13-krotnie, a jego wartość – 220-krotnie, podczas gdy eksport krajów rozwiniętych wzrósł odpowiednio – około 5- i 61-krotnie (por. tab. 5).

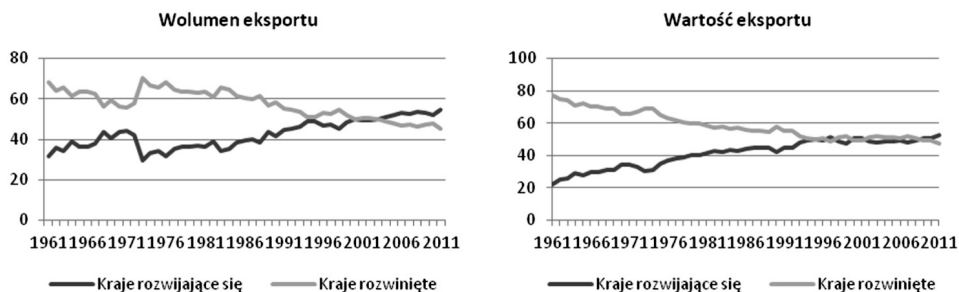
Tabela 5. Wolumen i wartość eksportu artykułów rybnych krajów rozwiniętych i rozwijających się w latach 1961–2011

Lata	Kraje rozwinięte		Kraje rozwijające się	
	mln t	mld \$	mln t	mld \$
1961	3,0	1,0	1,4	0,3
1965	4,0	1,4	2,3	0,6
1970	4,3	2,0	3,3	1,0
1975	5,0	4,1	2,6	2,2
1980	6,6	9,3	3,8	6,1
1985	8,5	9,7	5,3	7,3
1990	9,9	20,3	7,1	14,9
1995	11,4	25,8	10,9	26,0
2000	12,9	27,4	12,9	28,0
2005	14,7	40,4	16,1	38,3
2010	16,2	54,5	17,7	56,1
2011	15,8	61,3	19,0	68,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

W efekcie znacznie wyższego tempa wzrostu eksportu krajów rozwijających się niż krajów rozwiniętych udział tej pierwszej grupy w światowym eksporcie produktów rybnych wzrósł z 31,7,2% w 1961 roku do 54,5% w 2011 roku w ujęciu fizycznym, a w ujęciu wartościowym odpowiednio – z 22,2% do 52,6% (por. rys. 6).

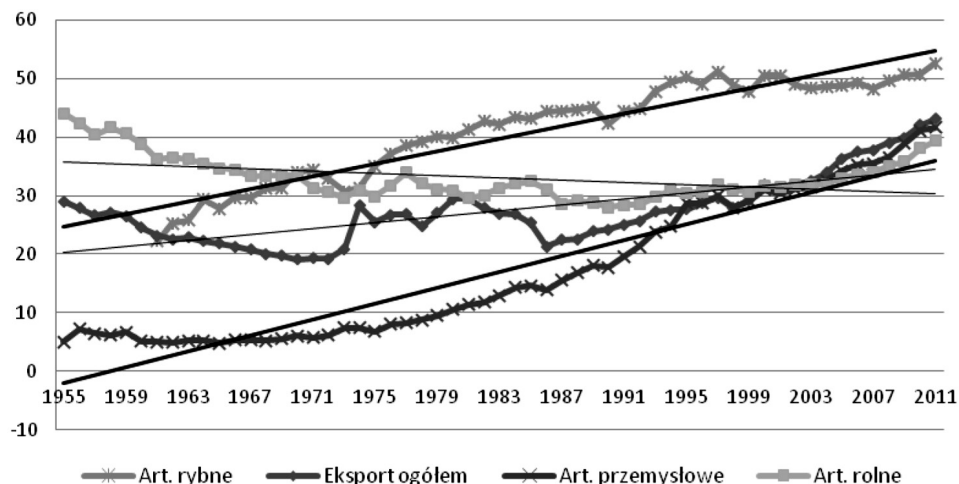
Rysunek 6. Struktura światowego eksportu produktów rybnych według regionów ekonomicznych w latach 1961–2011 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

Przełamanie tradycyjnej przewagi krajów rozwiniętych gospodarczo pod względem udziału w światowym eksporcie artykułów rybnych należy uznać za jedną z ważniejszych zmian w strukturze światowych obrotów omawianą grupą produktów, szczególnie w kontekście odmiennych tendencji występujących w handlu artykułami rolnymi ogółem (do których zalicza się produkty rybne).

Rysunek 7. Tendencje zmian udziału krajów rozwijających się w światowym eksporcie ogółem i w eksporcie wybranych grup artykułów w latach 1955–2008 (ujęcie wartościowe; %; trendy liniowe)

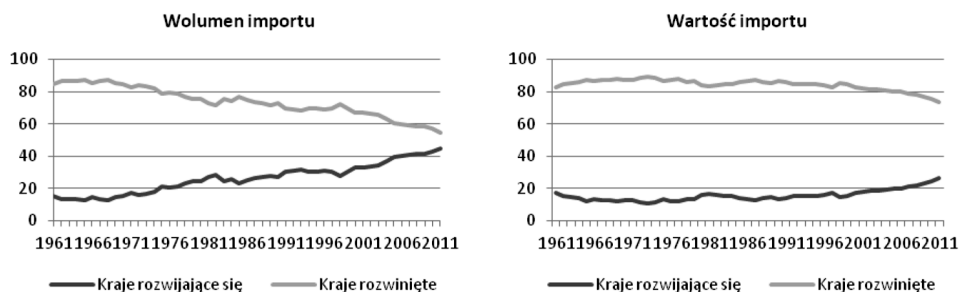
Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, dz. cyt.

O ile w analizowanym okresie udział państw rozwijających się w światowym eksporcie artykułów rybnych zwiększał się, o tyle ich odsetek w wywozie surowców rolnych i żywności ogółem wykazywał do początku XXI wieku tendencję spadkową (zmniejszył się z 44,0% w 1955 roku do 30,9% w 2002 roku). Od roku

2003 zaznaczył się natomiast wyraźny, wzrostowy trend udziału tej grupy krajów w eksporcie rolnym. Na uwagę zasługuje przy tym fakt, że zmiany udziału krajów rozwijających się w światowym eksporcie produktów rybnych były analogiczne do trendu charakteryzującego zmiany ich roli w światowym eksporcie artykułów przemysłowych (por. rys. 7).

Struktura światowego importu produktów rybnych w ujęciu wartościowym według regionów ekonomicznych była natomiast bardziej stabilna w latach 1961–2011. W całym tym okresie w imporcie artykułów rybnych dominującą rolę odgrywały kraje rozwinięte gospodarczo, na które przypadało około 79–89% wartości zakupów, zaś udział państw rozwijających się w wartości importu kształtował się na poziomie około 11–21%. W strukturze importu w ujęciu fizycznym zaszła natomiast istotna zmiana, polegająca na wzroście odsetka krajów rozwijających się (z 15,3% w 1961 roku do 39,4% w 2007 roku) i tym samym spadku udziału krajów rozwiniętych (odpowiednio – z około 85% do około 60,6% – por. rys. 8).

Rysunek 8. Struktura światowego importu ryb i produktów rybnych według regionów ekonomicznych w latach 1961–2011 (%)

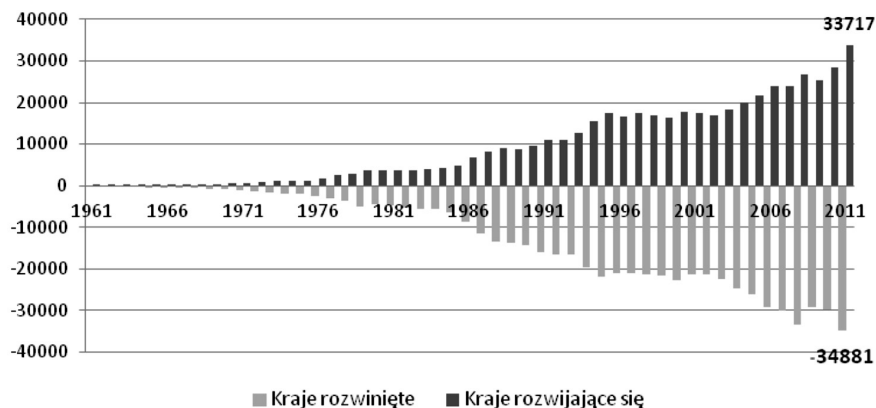

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

Udział krajów rozwijających się w wartości światowego importu był znacznie niższy niż w wolumenie przywozu, a import państw rozwiniętych charakteryzowała przeciwna prawidłowość (por. rys. 8). Świadczy to o przewadze w przywozie krajów rozwijających się produktów rybnych o niskiej wartości, natomiast w imporcie krajów rozwiniętych gospodarczo – artykułów rybnych o wysokiej wartości.

Efektom ukazanych tendencji, charakteryzujących eksport i import analizowanych grup krajów, była rosnąca w szybkim tempie, szczególnie od połowy lat 70. XX wieku, nierównowaga w obrotach zarówno krajów rozwiniętych, jak i rozwijających się. Kraje rozwinięte gospodarczo odnotowywały przy tym systematyczny wzrost deficytu, a kraje rozwijające się – wzrost dodatniego salda w handlu artykułami rybnymi. Ujemne saldo krajów rozwiniętych zwiększyło się ze 114 mln USD w 1961 roku do 34,9 mld USD w 2011 roku, a nadwyżka krajów rozwijających się odpowiednio – z 50 mln USD do 33,7 mld USD (por. rys. 9).

Rysunek 9. Saldo obrotów artykułami rybnymi krajów rozwiniętych i rozwijających się w latach 1961–2011 (mln \$)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

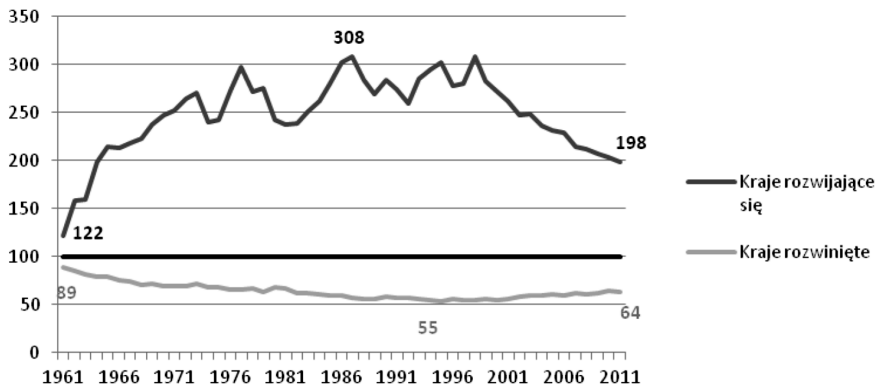
Przedstawione tendencje zmian udziałów w eksporcie i salda obrotów krajów rozwijających się wskazują na rosnącą konkurencyjność tej grupy państw w światowym handlu artykułami rybnymi. Potwierdza to analiza kształtowania się wskaźnika specjalizacji międzynarodowej TC_i (*trade coverage*)⁸, z której wynika, że kraje rozwijające się jako grupa specjalizowały się w sektorze produktów rybnych ($TC_i > 100\%$), a specjalizacja ta uległa znacznemu pogłębieniu w latach 1961–1998 – wartość indeksu TC_i dla krajów rozwijających się wzrosła ze 122% w 1961 roku do 301% w 1998 roku. Od końca lat 90. XX wieku wartość wskaźnika TC_i charakteryzowała tendencja spadkowa, ale w 2011 roku nadal kształtował się on na wysokim poziomie – 198% (por. rys. 10).

Dla krajów rozwiniętych gospodarczo omawiany wskaźnik pokrycia importu artykułów rybnych przez eksport, wynoszący w 1961 roku około 90%, systematycznie obniżał się w następnych latach i w 1994 roku wynosił tylko 55%. Świadczy to o braku relatywnej przewagi tej grupy państw w produktach rybnych ($TC_i < 100\%$), i pogarszaniu się ich konkurencyjności w światowym handlu rybnym w okresie 1961–1994. W następnych latach omawiana grupa krajów notowała wzrost wartości TC_i , ale do końca badanego okresu kształtował się on na poziomie znacznie poniżej 100% (por. rys. 10).

Badania konkurencyjności obu grup krajów w eksporcie ryb i produktów rybnych przeprowadzono także za pomocą wskaźnika ujawnionej przewagi komparatywnej RCA_i (*revealed comparative advantage*)⁹. W 1961 roku przewagę względną w artykułach rybnych wykazywała grupa krajów rozwiniętych ($RCA_i > 100\%$), kraje rozwijające się natomiast jej nie miały ($RCA_i < 100\%$). W następnym dziesięcioleciu

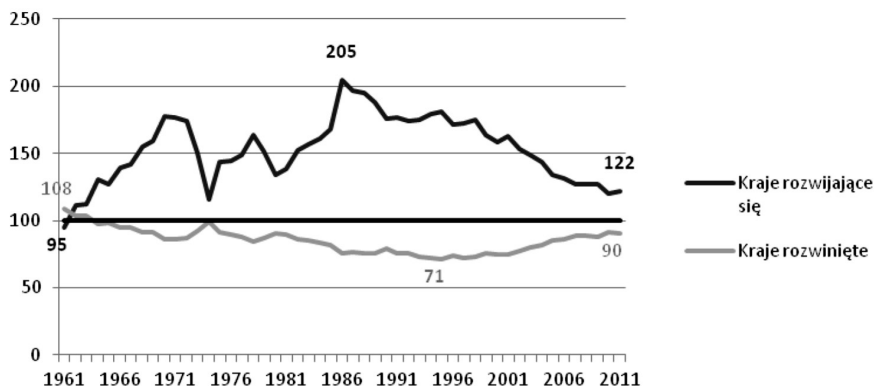
⁸ $TC_i = X_i/M_i$, gdzie X_i – eksport i -tej grupy towarów, M_i – import i -tej grupy towarów, i – artykuły rybne (w procentach).

⁹ $RCA_i = X_{ij}/X_{iN} : X_{Tj}/X_{TN}$, gdzie: X – eksport ujęty wartościowo, i – artykuły rybne, j – analizowana grupa krajów, N – wszystkie kraje, T – wszystkie towary (w procentach).

Rysunek 10. Kształtowanie się wskaźnika TC_i w handlu artykułami rybnymi krajów rozwiniętych i krajów rozwijających się w latach 1961–2011 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.

wskaźnik RCA_i dla krajów rozwijających się charakteryzował się dynamicznym wzrostem i wynosił ponad 100%, a kraje rozwinięte odnotowały spadek wartości RCA_i poniżej 100%. W kolejnych latach udział krajów rozwijających się w światowym eksporcie ryb i produktów rybnych stale przewyższał udział całego eksportu tych krajów w całkowitym eksporcie światowym. Można więc stwierdzić, że kraje rozwijające się miały przewagę komparatywną w eksporcie artykułów rybnych w całym badanym okresie, z wyjątkiem 1961 roku. Kraje rozwinięte nie osiągnęły natomiast tak rozumianej przewagi względnej po 1961 roku – od 1962 roku wskaźnik RCA_i wynosił bowiem dla tej grupy krajów mniej niż 100%. Na uwagę zasługuje przy tym odwrócenie tendencji kształtowania się wartości RCA_i w handlu rybnym analizowanych grup krajów od połowy lat 90. XX wieku, czyli zmniejszanie się przewagi komparatywnej krajów rozwijających się i wzrost wskaźnika RCA_i krajów rozwiniętych gospodarczo w latach 1995–2011 (por. rys. 11).

Rysunek 11. Kształtowanie się wskaźnika RCA_i w handlu artykułami rybnymi krajów rozwiniętych gospodarczo i rozwijających się w latach 1961–2007 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, dz. cyt.

4. NOWE PRAWO MORZA JAKO CZYNNIK ZMIAN W ŚWIATOWYM HANDLU RYBNYM

Panujący do połowy lat 70. XX wieku system dysponowania zasobami wszechoceanu oparty był na regule wolności mórz. Gwarantował on każdemu państwu wolny i równy dostęp do wszystkich żywych zasobów morza pełnego. W wyniku zwiększającego się światowego zapotrzebowania na białko pochodzenia zwierzęcego i rosnącej wartości żywych zasobów morza warunki wolności rybołówstwa stwarzały naturalny impuls do zwiększania nakładu połowowego w drodze zwiększonych nakładów kapitałowych na rozbudowę i unowocześnianie floty rybackiej, doskonalenie jej wyposażenia oraz metod i narzędzi połowów. Ograniczone możliwości zwiększania połowów w łatwo dostępnych, w pełni już eksploatowanych bliskich wodach przybrzeżnych nie były przeszkodą w rozwoju krajowego rybołówstwa morskiego wobec możliwości podejmowania wydobycia zasobów na bogatych, dalekich łowiskach blisko wybrzeży innych państw¹⁰. Rozwój dalekomorskiej, przemysłowej floty rybackiej, wzrost zasięgu przestrzennego operacji rybackich, i – w konsekwencji – niezwykle dynamiczny wzrost światowej produkcji rybołówstwa w latach 50. i 60. XX wieku były więc w znacznej mierze determinowane przez obowiązujący wówczas reżim prawny mórz i oceanów.

Wolność rybołówstwa wywierała również wpływ na strukturę geograficzną światowej produkcji ryb i innych zwierząt wodnych. Wolny dostęp do zasobów morza pełnego stwarzał wprawdzie wszystkim państwom prawną możliwość ich eksploatacji, jednak w praktyce korzyści wypływające z uprawiania rybołówstwa na morzu pełnym realizowały tylko te kraje, które były w stanie dokonywać niezbędnych nakładów kapitału i pracy na dalekomorską działalność połowową, a więc przede wszystkim kraje rozwinięte gospodarczo¹¹.

W istocie to głównie kraje rozwinięte gospodarczo wykorzystywały prawo wolności rybołówstwa poza granicami narodowych jurysdykcji. Udział państw rozwiniętych gospodarczo w całkowitych połowach dalekomorskich wynosił w pierwszej połowie lat 70. XX wieku aż 93%, na państwa rozwijające się przypadało więc zaledwie 7% połowów uzyskiwanych z operacji prowadzonych na morzu pełnym¹². Stąd w dość powszechnie prezentowanej w literaturze opinii

¹⁰ Dostępność prawna tych zasobów przyczyniła się do wzrostu udziału połowów dalekomorskich w całkowitych połowach z około 3% w 1950 roku do około 16% w 1972 roku, przy czym w niektórych rejonach udział flot dalekomorskich w eksploatacji zasobów u wybrzeży innych państw znacznie przekraczał 50% całkowitego wydobycia Por. L. Garibaldi, L. Limongelli, *Trends in Oceanic Captures and Clustering of Large Marine Ecosystems. Two Studies Based on the FAO Capture Database*, FAO Fisheries Technical Paper, No 435, FAO, Rome 2002, s. 9.

¹¹ W latach 1950–1977 na kraje rozwinięte przypadało około 80–90% światowej floty łowczej o napędzie własnym i tonażu powyżej 100 BRT oraz ponad 90% światowej floty statków-baz, statków-przetwórci i transportowców rybackich (w obu przypadkach zarówno w ujęciu liczby statków, jak i pojemności), E. Dobrzycki, *Światowe rybołówstwo morskie. Zarys głównych problemów i tendencji rozwoju*, STN, Szczecin 1980, s. 86–95.

¹² Por. A. Straburzyński, *Uprawienia państw...*, dz. cyt., s. 10.

równość prawną w użytkowaniu morza otwartego miała w omawianym okresie jedynie formalny charakter. Ze względu bowiem na materialne nierówności i brak rozwiniętej gospodarki morskiej w większości krajów rozwijających się zasada wolności mórz stawiała te kraje w sytuacji niekorzystnej i nierównoprawnej, sprzyjając wzmocnieniu pozycji krajów gospodarczo rozwiniętych w produkcji światowego rybołówstwa¹³.

Ustanowienie w drugiej połowie lat 70. XX wieku nowego porządku prawnego mórz i oceanów w zasadniczy sposób zmieniło instytucjonalne warunki funkcjonowania światowego rybołówstwa. W wyniku wprowadzenia wyłącznych stref ekonomicznych wiele państw utraciło dostęp do wcześniej eksploatowanych zasobów ryb, które znalazły się pod wyłączną jurysdykcją państw nadbrzeżnych. Zmiany prawa morza były więc przyczyną spadku produkcji ogółem krajów, w których połowy dalekomorskie stanowiły bardzo duży odsetek produkcji całkowitej rybołówstwa, a które nie miały możliwości zrównoważenia utraty dostępu do łowisk dalekich zwiększeniem połowów morskich we własnych strefach ekonomicznych, produkcji akwakultury czy połowów śródlądowych¹⁴. Do tej grupy krajów należały Polska, Niemcy, Rumunia i Bułgaria.

Nowe regulacje prawa morza spowodowały spadek wielkości produkcji rybołówstwa również w wielu tych krajach dalekomorskich, które w wyniku zastosowania reguły 200 mil morskich objęły narodową jurysdykcją bardzo rozległe obszary morskie. Uzyskanie prawa wyłączności eksploatacji zasobów w granicach dużych stref ekonomicznych nie równoważyło jednak większości z nich utraty wolnego dostępu do łowisk dalekich. W tej grupie znajdowały się kraje należące do grona największych światowych producentów ryb i innych zwierząt wodnych, takie jak Japonia, Hiszpania, Portugalia, a także Korea Południowa i Tajwan.

Korzyści z wprowadzenia nowych zasad użytkowania morza, wyrażające się dynamicznym wzrostem produkcji rybołówstwa, odniosły kraje spoza grona państw dalekomorskich. Dotyczyło to przede wszystkim wielu krajów rozwijających się, które uzyskały wyłączność eksploatacji zasobów w rozległych obszarach morskich. Do grupy tej można zaliczyć Chiny, Peru, Indonezję, Indie, Chile i Wietnam znajdujące się w 2011 roku w pierwszej dziesiątce państw o największych połowach morskich, a także Filipiny, Myanmar, Tajlandię, Meksyk, Malezję, Maroko, Argentynę, Bangladesz, Ekwador i Namibię, zajmujące w tym samym roku dalsze pozycje na liście trzydziestu pięciu największych światowych producentów zwierząt morskich¹⁵. W grupie tej znajdowały się także państwa rozwinięte gospodarczo, takie jak Kanada, Islandia, Australia i Nowa Zelandia. Beneficjentami nowych regulacji były także niektóre kraje o rozwiniętych połowach

¹³ Por. Tamże.

¹⁴ Dotyczyło to przede wszystkim tych krajów dalekomorskich, które ze względów geograficznych nie mogły ustanowić rozległych stref narodowej jurysdykcji, więc obszary ich własnych EEZ były relatywnie bardzo niewielkie. Rozwój hodowli i połowów śródlądowych ograniczały natomiast warunki naturalne, zanieczyszczenie wód śródlądowych, procesy urbanizacji itd.

¹⁵ Por. *FishStatJ*, dz. cyt.

dalekomorskich, do których można zaliczyć USA i Norwegię. Połowy dalekie miały bowiem niewielki udział w ich produkcji ogółem, natomiast ustanowione 200 milowe wyłączne strefy ekonomiczne tych państw objęły ogromne, bogate w zasoby rybne obszary¹⁶.

Nowe prawo morza było więc podstawową przesłanką wzrostu połowów krajów rozwijających się, których rybołówstwo nie mogło wcześniej skutecznie konkurować z uprzemysłowionymi flotami dalekomorskimi państw rozwiniętych w połowach ryb u własnych wybrzeży. Ograniczenie dostępu do łowisk obcym flotom, poprzez ustanowienie WSE, wraz z intensyfikacją rozwoju własnego przemysłu rybnego, doprowadziło do wzrostu połowów i eksportu wielu nadbrzeżnych krajów rozwijających się.

Nowe regulacje oddziaływały też na dynamikę i strukturę światowych obrotów poprzez zmiany w sferze organizacji handlu. Polegały one na przykład na uzależnieniu przez państwa nadbrzeżne – szczególnie rozwijające się – dostępu obcym flotom do własnych zasobów ryb od utworzenia spółki *joint inventures* z krajową firmą, i/lub uzyskania w zamian wolnego dostępu do ich rynków wewnętrznych, i/lub w zamian za część uzyskanych w ich strefach połowów. Praktyki te przyczyniały się do wzrostu dynamiki obrotów i powodowały istotne przekształcenia w strukturze geograficznej światowego handlu rybami i produktami rybnymi.

Trudności w zaspokojeniu wewnętrznego popytu połowami własnymi spowodowały w wielu krajach, głównie wysoko rozwiniętych o tradycyjnie wysokim zapotrzebowaniu na produkty rybne, wzrost popytu importowego i rosnącą zależność od importu ryb i produktów rybnych. Powodowało to pogarszanie się bilansu w handlu artykułami rybnymi krajów rozwiniętych (a nawet przekształcenie z eksporterów netto w importerów netto, por. tab. 3), a także stanowiło obiektywną przesłankę wzrostu cen artykułów rybnych w handlu międzynarodowym.

Nowe zasady użytkowania morza oddziaływały również na wzrost cen ryb poprzez zwyżkę średnich kosztów ich pozyskiwania. Wiele krajów o rozwiniętej flocie dalekomorskiej (które utraciły dostęp do łowisk w wyniku nowych regulacji) w celu zaspokojenia rosnącego zapotrzebowania wewnętrznego podejmowało starania o dostęp do zasobów ryb znajdujących się w strefach ekonomicznych innych państw. W zamian za prawo do połowów kraje nadbrzeżne żądały coraz wyższych opłat licencyjnych i pomocy finansowej przeznaczanej na rozwój ich własnych gospodarek rybnych. W efekcie wyraźnego pogarszania się warunków

¹⁶ Biorąc pod uwagę przestrzenne korzyści z zastosowania reguły 200 mil morskich do największych beneficjentów nowych regulacji należy zaliczyć również małe wyspiarskie kraje rozwijające się. Ze względu na bardzo niski poziom rozwoju rybołówstwa państwa te nie były jednak w stanie zagospodarować zasobów występujących na zawłaszczonych akwenach. Kraje te czerpały jednak znaczne korzyści ekonomiczne z nowych regulacji w formie dochodów z opłat za udostępnianie własnych zasobów flotom rybackim innych państw, a także różnorodnych form ogólnej pomocy ekonomicznej udzielanej im przez państwa wysoko rozwinięte w zamian za dostęp do zasobów. Por. R. Bonfil i in., *Impacts of Distant Water Fleets: An Ecological, Economic and Social Assessment*, [w:] *The Footprint of DWF on World Fisheries*. Endangered Sea Campaign, WWF International, Godalming, Surrey, U.K. 1998, s. 133.

dostępu do zasobów, następował wzrost kosztów pozyskiwania ryb i wzrost ich cen w handlu międzynarodowym.

Średnie światowe koszty pozyskiwania ryb i innych zwierząt morskich rosły także na skutek przesuwania flot w coraz odleglejsze rejony wód otwartych oceanu światowego, w poszukiwaniu zasobów poza strefami zawłasczeń. Działania te powodowały wzrost nakładów, często nie rekompensowany przez wyniki połowów¹⁷.

Nowe regulacje międzynarodowego prawa morza nie były oczywiście jedynym czynnikiem zmian w światowym handlu rybnym w badanym okresie. Do ważnych czynników ukazanych wcześniej przekształceń w międzynarodowej wymianie artykułami rybnymi należy zaliczyć również wzrost światowego zapotrzebowania na ryby i produkty rybne, postęp techniczny, zmiany stanu zasobów naturalnych rybołówstwa oraz politykę państwa w sferze rybołówstwa.

W pierwszych dwóch dekadach obowiązywania nowego prawa morza oddziaływanie tych czynników powodowało jedynie wzmocnienie efektów wywołanych wprowadzeniem WSE lub tylko łagodziło niektóre tego skutki. I tak, wzrost światowego zapotrzebowania na artykuły rybne i postępująca degradacja zasobów ryb (o większym nasileniu w strefach krajów rozwiniętych niż rozwijających się) wzmacniały popyt importowy oraz tendencje wzrostu cen ryb. Wprowadzanie nowych metod i narzędzi połowów nie powodowało, tak jak w przypadku innych artykułów żywnościowych i surowców, zmniejszenia kosztów i cen w światowej gospodarce rybnej ze względu na kompensujące oddziaływanie pogarszających się warunków produkcji w postaci rosnących ograniczeń w dostępie do zasobów. Polityka protekcyjnistyczna prowadzona przez kraje rozwinięte, mająca na celu ochronę i utrzymanie własnego rybołówstwa poprzez jego subsydiowanie, w przeciwieństwie do analogicznych działań w rolnictwie, nie przyczyniała się do znaczącego zwiększenia podaży i nie zapewniała im samowystarczalności w sferze zaopatrzenia w ryby i produkty rybne. Tym samym nie spowodowała spadku cen artykułów rybnych, co wiązało się również z oddziaływaniem ograniczeń podażowych w postaci nowych regulacji prawa morza (i wyniszczeniem zasobów).

Z przeprowadzonych wcześniej analiz wynika, że od 2000 r. w światowym handlu rybnym zarysowały się jednak nowe tendencje. Może to wskazywać na spadek znaczenia regulacji prawa morza i wzrost siły oddziaływania innych czynników. Zmniejszenie się tempa wzrostu wartości światowego eksportu artykułów rybnych i dynamiki ich cen w porównaniu do innych artykułów rolno-żywnościowych może być efektem poprawy relacji podażowo-popytowych w handlu rybnym. Za jedną z ważniejszych przyczyn poprawy tych relacji można uznać wzrost produkcji pochodzącej z akwakultury i obniżkę jej kosztów w wyniku udoskonalenia technologii hodowli organizmów wodnych. Poprawa ta może być też po części skutkiem wdrażania w poprzednich dwóch dekadach polityki ochrony

¹⁷ Por. J. Dudziński, R. Knap, *Skutki międzynarodowych regulacji światowego rybołówstwa*, [w:] *Globalizacja w gospodarce światowej*, Uniwersytet Gdański, Sopot 2000, s. 61–64.

zasobów w wielu krajach rozwiniętych, której pozytywne efekty w postaci odnowy zasobów (i wzrostu połowów) uwidaczniają się dopiero w długim okresie.

Utrzymująca się wzrostowa tendencja udziału krajów rozwijających się w globalnym eksporcie oraz ich dodatniego salda obrotów rybami i produktami rybnymi wskazuje na zwiększającą się przewagę komparatywną i konkurencyjną tej grupy krajów w artykułach rybnych. Z jednej strony było to efektem „podziału zasobów” w wyniku wprowadzenia WSE, z drugiej zaś – dynamicznego rozwoju akwakultury w krajach rozwijających się w późniejszym okresie. Występujące równoległe zjawisko zmniejszania się wartości wskaźnika pokrycia importu eksportem (TC_i) należy wiązać, jak się wydaje, z notowanym w tym okresie wzrostem udziału w imporcie tych krajów droższych, bardziej wartościowych produktów rybnych (w efekcie wzrostu poziomu dochodów w tych krajach)¹⁸. Obniżanie się wartości wskaźnika ujawnionej przewagi komparatywnej (RCA_i) tej grupy krajów (pomimo wzrostu jej udziału w światowym eksporcie artykułów rybnych) jest natomiast wynikiem gwałtownego wzrostu w XXI wieku roli krajów rozwijających się w globalnym eksporcie wszystkich towarów (szczególnie przemysłowych)¹⁹. W efekcie relacja ich udziału w światowym eksporcie rybnym do udziału w światowym eksporcie ogółem (RCA_i) uległa pogorszeniu, czyli w krajach rozwijających się zmniejszyła się konkurencyjność towarów rybnych względem pozostałych towarów eksportowanych przez kraje rozwijające się. Natomiast w krajach rozwiniętych gospodarczo tak rozumiana „wewnętrzna” konkurencyjność produktów rybnych wykazywała w tym samym okresie odwrotne tendencje (por. rys. 11).

5. PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonych analiz do najważniejszych tendencji rozwoju światowego handlu rybami i produktami rybnymi w okresie powojennym należy zaliczyć:

- a) wysoki i rosnący stopień umiędzynarodowienia produkcji;
- b) bezwzględnie i relatywnie wysokie tempo wzrostu wartości światowego eksportu;
- c) wysoką dynamikę cen eksportowych artykułów rybnych;
- d) wzrost udziału krajów rozwijających się w eksporcie;
- e) rosnącą nierównowagę w obrotach krajów i ich grup: wzrost deficytu krajów rozwiniętych, wzrost dodatniego salda krajów rozwijających się;
- f) wzrost przewagi konkurencyjnej krajów rozwijających się w eksporcie artykułów rybnych.

Z bardziej szczegółowej analizy tendencji światowego handlu artykułami rybnymi w porównaniu z tendencjami światowego eksportu produktów rolnych

¹⁸ Por. *FishStatJ*, dz. cyt.; *UNCTADstat*, dz. cyt.

¹⁹ Por. *UNCTADstat*, dz. cyt.

i eksportu ogółem wynika, że w rozwoju handlu rybnego w okresie powojennym wyróżnić można trzy podokresy:

- a) lata 1961–1976, w których tendencje światowego rynku rybnego nie odbiegały zasadniczo od tendencji w światowych obrotach produktami rolnymi i handlu światowym ogółem;
- b) lata 1977–2000, w których dynamika eksportu i cen eksportowych w handlu rybnym wyraźnie przewyższały tempo wzrostu eksportu artykułów rolnych i ich cen (a nawet eksportu ogółem), zwiększał się udział ryb i produktów rybnych w eksporcie artykułów rolnych ogółem, udział krajów rozwijających w eksporcie artykułów rybnych przewyższył odsetek krajów rozwiniętych, a ich udział w eksporcie artykułów rolnych zmniejszał się;
- c) lata 2000–2011, w których tempo wzrostu handlu rybnego i cen eksportowych artykułów rybnych były niższe niż dynamika eksportu i cen artykułów rolnych i eksportu ogółem, obniżył się udział produktów rybnych w eksporcie produktów rolnych i eksporcie światowym ogółem, zmniejszyły się wartości indeksów przewagi komparatywnej i konkurencyjnej krajów rozwijających się w eksporcie artykułów rybnych, a wzrosły dla krajów rozwiniętych gospodarczo.

W pierwszym z wyróżnionych okresów w światowej gospodarce rybnej obowiązywała reguła wolności mórz, która gwarantowała każdemu państwu wolny i równy dostęp do wszystkich zasobów morza pełnego, a o możliwościach produkcyjnych i międzynarodowej specjalizacji w rybach i produktach rybnych decydowały, tak jak w większości innych dziedzin gospodarki, przewagi w zasobach kapitału, pracy i technologii.

W drugim okresie, w wyniku nowych regulacji prawa morza, zasoby naturalne rybołówstwa stały się *de facto* własnością państw nadbrzeżnych. Niektóre państwa o rozwiniętym rybołówstwie morskim utraciły dostęp do dotychczas eksploatowanych zasobów ryb, a inne z kolei uzyskały wyłączne prawo do bogatych zasobów ryb i innych zwierząt wodnych. Zmienił się więc dotychczasowy układ przewag komparatywnych między krajami, ponieważ możliwości produkcyjne i specjalizacja w produktach rybnych determinowane były w tym okresie przez posiadanie (dostęp) do zasobów naturalnych rybołówstwa. Ukazaną odmienność tendencji rozwoju międzynarodowego handlu rybami i produktami rybnymi od tendencji charakteryzujących handel pozostałymi artykułami rolno-żywnościowymi w latach 1977–2000, można więc uznać za skutek oddziaływania specyficznych dla gospodarki rybnej uwarunkowań w postaci nowych regulacji prawa morza²⁰.

Zmiana tendencji światowego handlu rybnego w trzecim wyróżnionym okresie może wskazywać na osłabienie wpływu zmian w prawie morza i wzrost siły

²⁰ Potwierdzenie tego wniosku wymaga oczywiście znacznie szerszego zakresu analizy, z uwzględnieniem m.in. uwarunkowań popytowych rozwoju handlu rybnego. Wyniki takich badań, przeprowadzone przez autorkę, potwierdziły decydujący wpływ zmiany regulacji międzynarodowego prawa morza na przekształcenia w światowym handlu produktami rybnymi. Por. R. Knap, *Światowy handel*, dz. cyt.

oddziaływania innych czynników na jego rozwój po 2000 roku. Przekształcenia, które miały miejsce w światowej gospodarce rybnej w poprzednim okresie jako skutek nowych regulacji, wywołały bowiem też różnego rodzaju działania przystosowawcze do nowej sytuacji. Zaliczyć do nich można gwałtowny wzrost produkcji akwakultury, znaczną liberalizację obrotów artykułami rybnymi i rozwój handlu dobrami pośrednimi w handlu rybnym (pionowego handlu wewnątrzgałęziowego)²¹. Zjawiska te zmniejszyły zależność możliwości produkcyjnych i międzynarodowej specjalizacji krajów w produktach rybnych od posiadanych zasobów rybołówstwa morskiego, a tym samym – znaczenie regulacji prawa morza w rozwoju handlu rybnego. Ocena tego, jak się wydaje, nowego etapu w rozwoju światowego handlu rybami i produktami rybnymi, w szczególności trwałości nowych tendencji, jest jednak utrudniona ze względu na występowanie w tym okresie globalnego kryzysu ekonomiczno-finansowego, który być może zaburzył tylko wcześniejsze prawidłowości rozwoju gospodarki rybnej.

BIBLIOGRAFIA

- Bonfil R. i in., *Impacts of Distant Water Fleets: An Ecological, Economic and Social Assessment*, [w:] *The Footprint of DWF on World Fisheries*. Endangered Sea Campaign, WWF International, Godalming, Surrey, U.K. 1998.
- Daszkowska E., *The Reasons And Perceptible Effects of the Food Crisis in the First Decade of the 21th Century. Activities Taken by the European Union and the World Bank Aimed at Stabilizing the Situation*, "Journal of Agrobusiness and Rural Development" 2008, vol. 4(10).
- Dobrzycki E., *Światowe rybołówstwo morskie. Zarys głównych problemów i tendencji rozwoju*, STN, Szczecin 1980.
- Dudziński J., Knap R., *Skutki międzynarodowych regulacji światowego rybołówstwa*, [w:] *Globalizacja w gospodarce światowej*, Uniwersytet Gdański, Sopot 2000.
- Dudziński J., *Rola czynnika pieniężnego w wyznaczaniu tendencji cen handlu międzynarodowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2006, nr 417.
- *FAO Yearbook of Fishery Statistics 1963*, FAO, Rome 1965.
- *FAO Yearbook. Fishery and Aquaculture Statistics 2012*, FAO, Rome 2014.
- *FAOSTAT*, <http://faostat3.fao.org/home/E>.
- *FishStatJ*, <http://www.fao.org/fishery/statistics/software/fishstatj/en>.
- Garibaldi L., Limongelli L., *Trends in Oceanic Captures and Clustering of Large Marine Ecosystems. Two Studies Based on the FAO Capture Database*, FAO Fisheries Technical Paper, No 435, FAO, Rome 2002.
- Knap R., *Światowy handel rybami i produktami rybnymi. Teoretyczne przesłanki i realne uwarunkowana w świetle teorii handlu międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.
- *Recent Commodity Market Developments, Trends and Challenges*, UNCTAD, Geneva 2009.

²¹ Por. Tamże.

- Straburzyński A., *Uprawnienia państw nadbrzeżnych w dziedzinie eksploatacji zasobów morza*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1980.
- *UNCTAD Commodity Price Bulletin*, <http://stats.unctad.org/prices>.
- *UNCTADstat*, [http://unctadstat.unctad.org/wds/Report Folders/ reportFolders.aspx](http://unctadstat.unctad.org/wds/Report%20Folders/reportFolders.aspx).

TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF WORLD TRADE IN FISH AND FISH PRODUCTS IN THE POSTWAR PERIOD

Summary: The most important changes in the functioning of the global fisheries economy in the postwar period include changing the regulation of the international law of the sea. This article aims to identify the trends of development of world trade in fish and fish products in the postwar period and attempt to identify the impact of new regulations for fish trade development trends depicted. Analyses show that in the period 1977–1999 there have been significant changes in the dynamics and the geographical structure of world trade in fish, resulting from new regulations law of the sea. The impact of these regulations on the trends in the development of international trade in fish products in the years 2000–2011 has however diminished.

Key words: global trade, fish and fish products, international law of the sea.

*Dr hab. Renata Knap
Uniwersytet Szczeciński
ul. Mickiewicza 64
71-101 Szczecin
e-mail: renataknap@onet.pl*